

Психология

Кредиттер саны: 5 кредит

«Педагогика және психология» кафедрасы
п.ғ.м., оқытушы Сәтбек Қуаныш Жаппарұлы

№ Тақырып/апта	Тақырып атауы	Тақырыптың мазмұны
1	Психология пәні,әдістері.	1.1 Психология пәні және мәндеттері. 1.2 Психологияның салалары және психологиялық практиканың міндеттері. 1.3 Психологияның әдістері. 1.4 Психикалық құбылыстардың жалпы сипаттамасы.
2	Түйсік, түрлері, заңдылықтары . Қабылдау, қасиеттері	2.1 Түйсік пен қабылдаудың арақатынасы, түйсік түсінігі. 2.2 Түйсіктер жөніндегі ғылыми көзқарастар, түйсік түрлері. 2.3 Қабылдау түсінігі, қабылдау қасиеттері. 2.4 Қабылдау формалары, бақылау және қабылдауға тәрбиелеу.
3	Ес.Ойлау,Сөйлеу	3.1 Ес жөнінде түсінік, ес теориялары, ес түрлері 3.2 Ойлау жөнінде түсінік, ойлау формалары, ой амалдары. 3.3 Сөйлеу туралы түсінік, сөйлеу түрлері.
4	Қиял. Зейін	4.1 Зейін түрлері, зейіннің физиологиялық негізі. 4.2 Қиял жөнінде түсінік. 4.3Қиял және тұлға.
5	Эмоция және сезім. Іс-әрекет және тұлға	5.1 Эмоция туралы түсінік. 5.2 Сезім туралы түсінік. 5.3 Эмоция қызметтері, сезім негіздері. 5.4 Жоғары деңгейдегі тұлғалық сезімдер.
6	Темперамент	6.1 Темперамент жөнінде түсінік. 6.2 Темперамент туралы теориялар. 6.3 Темперамент түрлері және олардың психологиялық сипаттамасы. 6.4Темперамент және іс-әрекет
7	Қабілет	7.1 Қабілет жөнінде түсінік. 7.2 Қабілет теориялары. 7.3 Нышан және қабілет. 7.4 Қабілеттердің даралық сипаттары
8	Жас ерекшелік психологиясы.	8.1 Жас ерекшелік психологиясы. 8.2 Дамуды биогенетикалық тұрғыда қарастыру
9	З.Фрейд пен Ж. Пиаженің теориялары	9.1 З.Фрейдтің психоаналитикалық теориясы. 9.2 Ж. Пиаженің интеллектінің операционалдық теориясы.

№ Тема/ неделя	Наименование темы	Содержание темы
10	Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев және Д.Б.Эльконин теориялары	10.1 Л.С.Выготскийдің мәдени-тарихи даму теориясы. 10.2 А.Н.Леонтьевтің іс-әрекет және Д.Б.Эльконинің жас кезеңдері теориялары
11	Нәрестелік және сәбилік жас	11.1 Нәрестелік кезеңнің психологиялық ерекшеліктері. 11.2 Сәбилік жас ерекшеліктері.
12	Ерте психикалық жас. Мектепке дейінгі кезең	12.1 Мектеп жасына дейінгілердің жетекші әрекеті 12.2 Ойынның жетекші әрекет ретіндегі мәні
13	Мектеп оқушыларының психологиясы	13.1 Бастауыш мектеп оқушыларының психологиясы. 13.2 Жеткіншектер психологиясы
14	Балғын жастық кезең. Ересектер кезеңі	14.1 Балғын жастық кезең. 15.2 Ересектер кезеңі

Пәнді зерттеу мақсаты: жалпы психология пәннің оқыту процесінде болашақ педагог мамандарының кәсіби маңызды сапаларын қалыптастырып, психологиялық теориялық білім негіздерімен қаруландыру. Тұлғаның дамуындағы өзіндік ерекшеліктерін, оған тәрбие беру және айналадағы ортамен өзара әркет жасау процесінде қалыптасатын алуан түрлі психикалық процестерді, күйлер мен сапаларды, психикалық құбылыстарды ашып көрсету.

Пәнді зерттеу міндеттері:

- Психология ғылымының негізгі саласынан білім бере отырып, психикалық құбылыстардың даму заңдылықтарын меңгерту.
- Қазіргі кездегі психологияның теориялық және әдіснамалық мәселелерімен, оның негізгі принциптерін таныстыру.

Оқыту нәтижелері

Пәндік құзіреттілік - жеке адамның бойындағы психикалық процестер мен қасиеттерін, таным түсінігін айқындайтын білімдерді және топтық ерекшелік пен топаралық қатынас мәселелері туралы білімдерді меңгеру. Сол білімдерді кәсіби іс әрекет төңірегінде (адамдармен жұмыс істеу барысында) қолдана алу дағдыларының қалыптасуы.

Пәннен тыс құзіреттілік – өзін-өзі жетілдіре алу ептіліктерінің болуы, ғылыми, оқу әдістемелік әдебиеттерімен өз бетінше жұмыс істей алу дағдыларының болуы, ақпараттарды іздеп табу, ғылыми тану әдістерін меңгеру, оқыту практикасындағы интеграцияланған білімдерді қолдана алу.

Психология пәні.

Психология - психикалық құбылыстардың пайда болу, даму және қалыптасу заңдылықтары туралы ғылым. *Психология ғылымының салалары:* жалпы психология, педагогикалық психология, жас ерекшелік психологиясы, еңбек психологиясы, ғарыш психологиясы, спорт психологиясы, әскери психология, инженерлік психология, т.б.

Психология ғылымының басқа ғылымдармен байланысы. Философиямен, анатомио-физиологиямен, педагогикамен.

Психикалық құбылыстардың жіктелуі: психикалық процес, психикалық қалып, психикалық қасиет.

Психология ғылымының зерттеу әдістері. Кез- келген ғылымның негізгі факторларды зерттеуден тұрады.

Факторларды тауып, анықтауға көмектесетін тәсілдерді ғылыми *әдістер деп* атайды.

Психология ғылымының әдісі негізгі және қосымша әдістер болып бөлінеді. *Негізгі әдістерге* байқау және эксперимент жатады.

Байқау - жаппай және ішпай болып бөлінеді.

Эксперимент-табиғи эксперимент және лабораториялық .

1910 жылы орыс педагогі А.Ф.Лазурский (1874-1917ж) негізін қалады.

Қосымша әдістер : әңгімелесу, анкета,тест,әлеуметтік өлшем әдісі, іс-әрекет нәтижесін талдау.

Қазіргі заман ғылыми психологиясында әдістердің келесі 4 тобын қолдануда:

Ұйымдастыру әдістері – салыстыру, комплекстік, лангитюд

Эмпирикалық әдістер – бақылаумен өзіндік бақылау, эксперимент (лабораториялық, табиғи, қалыптастырушы), психодиагностикалық әдістер : психологиялық болжау, тест, анкета, сұрақ беру, социометрия, интервью, әңгімелесу, шығармашылық іс-әрекет өнімдерін талдау әдістері, өмірбаян.

Деректерді өңдеу әдістері: сандық (статистикалық) және сапалық (алынған материалды топқа жіктеу) талдау әдістері.

Реттеу түзету әдістері : аутотренинг, топ тренингі, психотерапиялық ықпал ету әдісі, оқу –үйрету әдісі.

Түйсік. Қабылдау

- Түйсік – материялық дүниедегі заттар мен құбылыстардың жеке сипаттары мен қасиеттерінің біздің сезім мүшелерімізге әсер етіп, миымызда бейнеленуі.
- *Түйсіктің физиологиялық негізі* болып анализатор жатады. Олар үш бөліктен тұрады.
 - 1.Сезім мүшесі (рецептор)
 - 2.Миға баратын нерв талшықтары
 - 3.Нерв орталықтары
- *Түйсік түрлері.* Түйсік түрлерін үш топқа бөлеміз.
 - 1.*экстерорецептор*- көру, есту, иіс , дәм, тері түйсіктері жатады.
 - 2.*интерорецепторлар*—ішкі мүшелеріміздің күйін бейнелейтін органикалық түйсіктер (ашығу, шөлдеу)
 - 3.*проприорецептор*- бұшық етерде және сіңірлерде болады. Дене мүшелерінің қозғалысы мен бір қалыпты орналасуын хабарлап отрады. (кинестезиялық және қозғалыс түйсіктері)
- *Түйсік қасиеттері:* түйсік сапасы, түйсік қарқыны, түйсік ұзақтығы.
- *Түйсіктің заңдылықтары:* - сезгіштік және табалдырық, адаптация, сенсбилизация, синестезия.
- Қабылдау - затты тұтас бейнелеуге бейімді процесс. Түйсікке қарағанда, қабылдау - шындықты бейнелеудің неғұрлым жоғары формасы.
- Қабылдауда заттардың құбылыстардың түсі, дыбысы, дәмі, иісі, формасы т.б. қасиеттері тұтас күйінде бейнеленеді.
- Қабылдау– заттар мен құбылыстардың өз қасиеттері және бөлшектері жиынтығымен қосылып, сезім мүшелеріне тікелей әсер етуі кезіндегі тұтас түрде бейнеленуі.
- Қабылдаудың негізгі ерекшеліктері: таңдамалылығы, апперцепция,мағыналылығы, константтылығы.

Ес.Ойлау,Сөйлеу

Ес-дегеніміз адамның бұрын қабылдаған нәрселері мен құбылыс бейнелерінің ,көңіл –күйлерінің ойда сақталып,қажет кезінде қайта жаңғыруын айтамыз.

Естің түрлері: Ес -әрекет сипаттарына орай ,ес мынандай үш түрге бөлінгенді. 1. Психикалық белсенділік сипатына байланысты: кимып-қозғалыс, эмоциялық- сезімдік, бейнелі-көрнекілік және сөздік –мағыналық (логикалық); 2. Ес-әрекеттің мақсат сипатына қарай: ерікті (ырықты),еріксіз (ырықсыз); 3. Адамның материалдарды қанша уақытқа дейін есте сақтай алатындығына қарай қысқа және ұзақ мерзімді(түпкілікті), оперативті ес.

Естің кейбір түрлерін арнай аспап - *мнемометр* арқылы өлшейді.

Ес процестері: Ес өте күрделі процесс, оның бірнеше процестері бар. Бұлардың негізгілері: есте сақтау (қалдыру), қайта жаңғырту, ұмыту.

Ойлау- әлеуметтік жағдаймен ұштасқан, тілмен тығыз байланысты психикалық процесс, сол арқылы болмыстың дүниедегі нәрселердің жалпы және жанама бейнеленуі.

Ойлау дамуы филогенетикалық, тарихи, онтогенетикалық және функционалдық аспектілерде зерттеледі.

Ойлаудың физиологиялық негізі И.П.Павловтың 1 және2 сигнал жүйесіндегііліміне сәйкес түсіндіріледі.

Ойлау - ми қабығының күрделі формадағы анализдік-синтездік қызметінің нәтижесі.

Сөйлеу- адамдардың материалды құрастырушы іс-әрекеттің процесінде тарихи түрде қалыптасқан, тілмен анықталатын қарым-қатынас формасы.

Тіл — сөздік белгілердің жүйесі.

Сөйлеудің физиологиялық негізі И. П. Павлов іліміндегі екінші сигнал жүйесіне негізделеді. Ал екінші сигнал дыбысты сөзбен, сөйлеу әрекетімен байланысты.

Ойлау түрлері: практикалық, нақты бейнелік, теориялық (абстрактылы)

Сөйлеу түрлері: сыртқы (ауызша:диалог, монолог, жазбаша, аффективті), ішкі. Ой операциялары: анализ, синтез, салыстыру, абстракция, нақтылау, жалпылау, жүйелеу.

Ойлаудың күрделі операциялары: абстракция, жалпылау.

Ой формалары: ұғым, пікір, ой қортындысы- индукция, дедукция, градукция.

Қиял. Зейін

Қиял түрлері: пассив, актив. *Пассив қиял* – түс көру, *актив қиял* – арман, қайта жасау, шығармашылық.

Адам қиялының ерекше ерекше бір түрі – арман. Бұл – актив әрекетшіл қиял, өз мақсатымыз бен мүддемізге орай бейнелер жасау, игі мақсат – мүддемізді іс жүзіне асыруды қиялдау.

Галлюцинация қиял түрі ретінде.

Қиялдың жасалу жолдары: агглютинация, гипербола, типтік образдар жасау, акценттілеу, типизация. Қиялдың ең қарапайым тәсілі – агглютинация.

Зейіннің физиологиялық негізі – жүйке жүйесінің әр түрлі деңгейде тұрған сезгіштік қызметі. Ретикулярлық формация және оның зейіннің регуляциясындағы ролі. *Зейін түрлері.* Адамның зейінді ұйымдастыруындағы белсенділігіне қарай зейін - ырықсыз, ырықты, үйреншікті болып бөлінеді.

Зейін қасиеттері. Зейін мынандай қасиеттерімен : ауысуы мен бөлінуімен, шоғырлануымен, тұрақтылығы- жинақылығымен, көлемімен, алаңболушылығымен, шашыраңқылығымен сипатталады.

Эмоция және сезім.

Эмоция

Эмоция мен сезімдерден, адамның өз мінез құлқына, қылығына, пікіріне, әрекеттеріне қанағаттануы немесе қанағаттанбауы көрініп жатады.

Эмоция мен сезім - бұл адамның айналадағы өмір шындығына және өз басына деген өзіндік қарым - қатынасы.

Сезімдер мен эмоциялар адамның таным іс-әрекетінен тыс болмайды.

Эмоция мен сезім өзіндік өзгешілігі адамның қажеттіліктерімен, талбымен, ниетімен оның еркі мен мінезінің ерекшеліктерімен анықталады. Мотивтердің өзгеруіне қарай қажеттілік затына деген қатынас та өзгереді.

Эмоция екі- реттегіш және сигналдық қызмет атқарады.

Сезім

Сезімнің физиологиялық негізі- ми қыртысының қызметімен байланысты. (И.П.Павлов). Динамикалық стереотип. Динамикалық стереотиптердің сақталуы немесе бұзылуына сәйкес адам жеңілдікті, қиындықты т.б. бастан өткереді.

Сезім түрлері: адамгершілік, интеллектік, эстетикалық.

Күрделі эмоциялар: көңіл күй, аффект.

Стресс- бұл күтпеген, шытырман жағдайда туатын эмоциялық күй.

Фрустрация. Фрустрацияның өту ерекшелігі шиеленіскен жағдайдың шешілуіне байланысты.

Темперамент

- *Темперамент* - әрбір адамның ойлау өрісін, сезім көрінісінің қимыл -әрекетінің пайда болу жылдамдығын, оның қуатын айтады. Ол организмнің физиологиялық өзгешіліктерімен әсіресе жоғары жүйке қызметінің тума қасиеттерімен шарттас психикалық құбылыс.
- *Темпераменттің физиологиялық негізі*– Жоғары жүйке қызметінің типтерімен байланыстырады. (И.П.Павлов). Жүйке жүйесінің типтері : күшті емес, күшті тепе-тең, күшті тепе-тең, инертті, әлсіз.
- *Темперамент типтері*: холерик, сангвиник, флегматик, меланхолик.
- Темпераменттерді тәрбиелеуде баланың ерік-жігерін, мінез бітістерін сезім-эмоцияларын тәрбиелеумен ұштастырылады. Адамның өзін-өзі ұстай алу қабілетінің дамуы темперамент тәрбиесіне жақсы жәрдем береді. Ерік темпераментінің кез-келген түрінен де алдыңғы қатардан орын алу қажет.

Қабілет

- *Қабілет*- жайлы бірнеше теориялар бар. Соның бірі тұқымқуалау арқылы беріледі дейді. Атадан балаға мұра ретінде беріліп отырады. Ал, келесі бір теорияда орта мен тәрбиеге байланысты. В.А.Крутетцкий, В.Н.Мясищев, Г.А.Ковалев т.б. қабілеттерді бағалау, анықтау мәселелері. Қабілет дамуында табиғи, биологиялық, әлеуметтік , жүре пайда болатын қасиеттердің арақатынасына байланысты. (диалектикалық теория).
- *Қабілет және нышан*. Нышан – қабілтті дамытудың табиғи және әлеуметтік алғышарттары.
- *Қабілет түрлері* : жалпы , арнаулы.
- *Қабілеттің деңгейлері*: шығармашылық (талант, данышпандық).
- *Дарын* - қабілеттің бастапқы деңгейі.

Жас ерекшелік психологиясы.

Жас ерекшелік психологиясы пәні – психикалық дамудың әрбір кезеңіндегі адамдар арасындағы жеке айырмашылықтары, адамның психикалық дамуының әрбір кезеңіндегі оқыту мен тәрбиелеудің шарттарындағы адамның тұлғасы және психикалық процестің онтогенез заңдылықтары. *Жас ерекшелік психологиясы келесі практикалық және теориялық міндеттерді шешеді:* ғылыми-зерттеушілік, диагностикалық, түзетушілік.

Жас ерекшелік психологиясының зерттеу әдістері: эмпирикалық: байқау, эксперимент; әлеуметтік-психологиялық: сауалнама; диагностикалық: тесттер; праксиметрикалық: шығармашылық іс-әрекет өнімдерін талдау.

3.Фрейд пен Ж. Пиаженің теориялары

Фрейд теориясына сәйкес, адамның мотивациялық өрісі қажеттіліктердің негізінде туындаған қозу энергиясына негізделеді. Психикалық энергияның негізгі саны қажеттіліктер негізінде туындаған қозу деңгейін азайтуға мүмкіндік беретін организм іс-әрекетіне бағытталады. 3.Фрейдтің бекітуінше, қандай болмасын адамның танымдық іс-әрекетінің белсенділігі (ойлау, қабылдау, ес және қиял) инстинктермен анықталады.

Трансформация идеясы – Пиаже концепциясының бірінші негізгі идеясы. Одан объект пен субъект арасындағы шектеулік басынан бастап орнатылмаған екенін көруге болады. Тәжірибесіз және талдау құралдарсыз субъект оған не жататынын, объектіге не жататынын, әрекетке не жататынын түсіне алмайды. Білім көзі субъект пен объектінің өзара әрекеттесуінде жатыр.

Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев және Д.Б.Эльконин теориялары

Л.С. Выготский психикалық дамудағы оқытудың жетекші ролі жағдайын жылжытты. К.Маркс пен Ф.Энгельстің адамның әлеуметтік мәні түрі идеалдарына негіздей отырып, ол адамның жоғарғы психикалық функциясының жемісін мәдени-тарихын дамудан көрсетті.

Бала дамуындағы қозғаушы күші, оның жас ерекшеліктерін анықтайтын себептер Л.Н.Леонтьев еңбектерінде де қарастырылады. Мысалы: мектеп жасқа дейінгі жаста бала қоршаған адамға тәуелді; олардың талаптармен санасады

Д.Б. Эльконин үлкендердің ешбір әсері субъектінің өзінің шынайы іс-әрекетінің жүзеге асуы мүмкін емес екендігін бөліп көрсеткен және бұл іс- әрекет қалай жүзеге асатындығын дамудың өзінің процессі байланысты.

Нәрестелік және сәбилік жас

Нәрестелік кезең: Қатты дыбыс, мысалы, есіктің жабылуы бала қимылының тоқтауына әкеледі, бала қимылдамайды және үндемейді. Кейінен, 3-4 аптада мұндай реакция адам дауысына пайда болады. Бұл уақытта бала дауыс шыққан жаққа басын бұрады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, алғашқы эмоцияның пайда болуы айғайлау, тырысу, қызару, әртүрлі қимылдардан байқалады. 2-ші айда бала адам бетіне көз тоқтатып, күлімсіреді, қол-аяқ қимылдарын жасайды, дауыс реакциялары пайда болады. Бұл реакцияны жандану комплексі деп аталады.

Сәбилік кезең: Бала өмірінің 2-ші жылының даму жетістігі-жүру. Бұл баланы дербестікке жетелейді және кеңістікті әрі қарай меңгеруге жағдай жасайды. Өмірінің 2-ші жылының соңында балаларда қимыл координациялары жақсарады, олар күрделі әрекет комплекстерін меңгере бастайды. Нәрестелік кезеңнен сәбилік кезеңге өту арасындағы өтпелі кезеңді әдетте бір жастағылардың дағдарыстары деп атайды.

Ерте психикалық жас. Мектепке дейінгі кезең

Сәбилік жаста адамгершілік сезімнің белгілері қалыптаса бастайды. Бұл тек үлкендер балаларды басқалармен санасуға үйреткенде болады. Өмірінің 2-ші жылында балада бірге ойнайтын жолдастарына жағымды сезім пайда болады. Симпатияны көрсету формасы әртүрлі. Бұл күлу, жылы сөздер, жанашырлық, басқа адаммен қуанышты бөлісуге ұмтылу. Мектеп жасына дейінгілердің жетекші әрекеті – ойын. Ойынның жетекші әрекет ретіндегі мәні – ойында бала өмірінің әртүрлі жақтары бейнеленеді, іс-әрекет ерекшеліктері және үлкендердің өзара қарым-қатынасын, қоршаған шындық туралы білімді алады және бекітеді, өзі тәуелді іс-әрекет субъектісінің позициясын меңгереді. Мектепке дейінгі шақ – баланың сезімдік тәжірибесінің орасан зор молайып, ретке келу, қабылдау мен ойлаудың адамға тән формаларын игеру, қиялдың күшті дамуы, ырықты зейін мен мағыналы естің бастамалары қалыптасу кезеңі болып саналады.

Мектеп оқушыларының психологиясы

Зейін. Мектепке келген баланың әлі мақсатқа бағытталған зейіні болмайды. Бала біртіндеп жай сырттай тартымды заттарға емес қажеттілеріне зейінін бағыттап, оны дәйекті ұстауды үйренеді.

Есте сақтауды дамыту. Мектепке келген жеті жасар бала көбінесе сырттай ашық және эмоциялы оқиғаларды, суреттеулерді, әңгімелерді дәл есте сақтайды. Оқушылар күн режимін, мінез-құлық ережелерін, үй тапсырмаларын арнайы есте сақтауы тиіс, ал одан кейін оларды өзінің мінез-құлқында басшылыққа ала білуі немесе оларды сабақта еске түсіре білуі тиіс.

Қиялды дамыту. Жүйелі оқу ісі балалардың қиялы сияқты маңызды психологиялық қабілетті дамытуға көмектеседі. Бастауыш мектеп оқушыларының мұғалімнен еститін және кітаптан оқитын мәліметтерінің көпшілігі картиналар мен схемаларды сөзбен бейнелеу түрінде болады.

Ойлауды дамыту. Бастауыш мектеп оқушыларының ойлауын дамытуда екі негізгі саты байқалады. Бірінші сатыда олардың ойлау әрекеті көбінесе әлі мектеп жасына дейінгі баланың ойлауын еске түсіреді. Оқу материалын талдау бұл жерде көрнекі әсер ету жоспарында басым болады.

Балғын жастық кезең. Ересектер кезеңі

Балғын жастық – адамның дене дамуының аяқталатын кезеңі. Бойдың ұзаруы жеткіншек кезеңге қарағанда баяулайды. Қыздардың бойының толуы орта есеппен 16 мен 17-нің арасында болады (ауытқу плюс-минус 13 ай), жігіттерде 17 мен 18-дің арасы. Салмағы артады, осының өзінде ер балалар қыздардан қалып келген есесін толтырады. Бұлшық ет күші өте тез өседі: 16 жаста ер бала 12 жастағысынан бұл тұрғыдан екі есе алып түседі. Бойы толысқаннан кейін шамамен бір жылдан кейін адам қалыпты ересектік бұлшық ет күшіне жетеді. Әрине, көп нәрсе дұрыс тамақтану режимі мен дене шынықтырумен шұғылдануға байланысты. Спорттың кейбір түрлерінде балаң жастық – ең көп жетістіктерге жететін кезең.

Дамудың әлеуметтік жағдайы. Жас өспірімдік шақтың аса маңызды міндеттері – мамандық тандау, еңбек пен қоғамдық-саяси қызметке даярлану, некелесуге өз семьясын құруға әзірлену.

Оқу қызметін спецификалық ұйымдастыру әсерінен жоғары сынып оқушыларының ойлау қызметіндегі айтарлықтай өзгерістер ақылдылық жұмысы сипатында жүреді. Жоғарғы сынып оқушыларында өзіндік тану қалыптасып, өмірлік жолын тандау ең бірінші мәселе болып саналады. Мамандықты тандау оқушылардың психологиялық орталық дамуы болып саналады. Божовичтің айтуы бойынша жоғарғы немесе оқушылары «келешекте дұрыс қарайтын адамдар». Жоғарғы сынып оқушылары жасөспірімдерге қарағанда келешекке мүлдем басқаша қарайды, мысалы, «Білім алсаң ғана дұрыс адам баласы боласың».